

**Sik Domonkos: „Üres szenvedés:
A depresszió, szorongás és addikció társadalmi fenomenológiája”**

című akadémiai doktori értekezéséről

Sik Domonkos nagydoktori disszertációját kiemelkedő fölkészültségről tanúbizonyságot tévő, ambiciózus tudományos munkának tartom. A szerző magabiztosan mozog a társadalomelmélet kortárs és klasszikus szerzőinek és paradigmáinak világában, továbbá képes arra, hogy egy originális szintézist teremtsen. Munkájának elméleti célja, hogy a szenvedő perspektívájából összekapcsolja a társadalmi patológiák fenomenológiai és strukturális szintjét, mégpedig a fenomenológia perspektíva középpontba állításával. Ahogy bevezetőjében megfogalmazza: „Mivel a monodiszciplináris modellek egyike sem ad átfogó magyarázatot a szenvedésre (mindegyik sajátos vakfoltokkal terhelt), a különböző diszciplináris megközelítések fenomenológiai összekapcsolása válik szükségessé. Ilyenformán a késő modern szenvedés fenomenológiailag megalapozott, interdiszciplináris megközelítésben kerül elemzésre. Az értelemfelteli világ konstitúciójának (...) különböző torzulásai olyan komplementer mechanizmusokra utalnak, amelyek együttesen magyarázzák a szenvedés kortárs kialakulását és formálódását” (7. oldal). E szintézisteremtés igényével meghatározott témaválasztást kifejezetten izgalmasnak és eredetinek tartom.

Az értekezés három fő részből, illetve nyolc fejezetből áll. Az **első rész** – mely az első három fejezetet tartalmazza – a vizsgálati tárgy történeti genealogikus áttekintésére irányul, ama hosszútávú átalakulásokra koncentrálva, ahol az „üres szenvedést” kondicionáló társadalmi struktúrák jó eséllyel megteremtik a depresszió, a szorongás és az addiktív viselkedés kialakulásának feltételeit. Az *első fejezetben* a fenomenológiai interpretációk áttekintése után – mindenekelőtt a francia Annales-iskola szerzőire támaszkodva – összehasonlítja az ideáltipikusan felfogott középkori és koraújkorai életvilágokat. Elemzése során magabiztosan veszi sorra a fenomenológiai vizsgálódás meghatározó dimenzióit, nevezetesen a világhoz való testi viszonyulás, az időtudat, a cselekvőképesség, az interszubsztitívitás, valamint a szenvedéstapasztalat diszkurzív keretezésének témakörét. A *második fejezetben* – Hobbes és Rousseau alapján – a „modernizáció belső dinamikáját” kívánja megragadni: a félelem és bizalom társadalmi összetevőinek vizsgálata alapján a klasszikus és késő modern korszakot hasonlítja össze. Fő állítása, hogy „a félelem expanziójának háttérben az áll, hogy egyre több cselekvő szocializálódik negatív integrációval jellemezhető konstellációkban. Azzal, hogy ezek a cselekvési szférák folyamatosan emlékeztetik őket a bizonytalanságra és ambivalenciára (kockázatok), (...) megakadályozzák az identitás lehorgonyzását és az életvilág belakását. Egy eredendően ambivalens, barátságtalan világ horizontját tartják fenn. Ezen a ponton a félelem nemcsak mennyiségileg gyakori, hanem minőségileg is egyre meghatározóbb tapasztalattá válik: fokozatosan leválik a konkrét cselekvéshelyzetekről, generalizálódik.” (52. oldal). A *harmadik fejezet* – mindenekelőtt Husserl, Merleau-Ponty és Foucault alapján – a fájdalomnak és a hatalomnak a késő modernkori szubsztitívumra kifejtett hatásával foglalkozik. Véleményem szerint joggal húzza alá a szerző, hogy a fájdalom transzcendens kontextusba helyezése háttérbe szorul az egyre inkább terjedő orvosi fájdalomkezeléseknek köszönhetően. Ennek „ára” viszont, hogy az egyének nem csupán „függővé válnak a szenvedésüket kezelő biomedikális technológiáktól”, hanem az addiktív viselkedésminták iránt is fogékonyak lesznek.

A **második részben** (vagyis a negyedik, ötödik és hatodik fejezetben) a makroszintű nézőpontot a mikroszint perspektívája váltja föl. E fejezetekben arról olvashatunk, hogy a depresszió, a szorongás és az addikció hogyan termelődik újra az individuális életvilágban. A *negyedik fejezet* – mindenekelőtt a bourdieu-i mezőelmélet, Habermas kommunikatív cselekvés-elmélete, valamint a pszichoanalitikus, behaviorista és kognitív pszichológia szerzőinek kritikai reinterpretációja alapján – az egyéni életvilág összeomlásának lehetőségét tárgyalja. A fejezet alaptézise szerint a társadalmi rendszer (ill. mezők) és az életvilág torzult viszonylatai megteremtik a „szenvedés értelmi kiürítésének” feltételeit, s ezáltal hozzájárulnak a totális kontrollvesztéshez és a „negatív, önvádoló kollektív reprezentációk” kialakulásához. Az *ötödik fejezet* a „szorongás hálózataira” fókuszál. Ennek során – a fent említett pszichológiai irányzatok alapján – Sik a szorongást a „dekontextualizált és generalizált” félelem viszonylatrendszer által létrehozott társadalmi szenvedésként definiálja – eredeti és meggyőző módon. Ezt követően – néhány giddensi és honneth-i kulcsfogalommal kiegészítve Harrison White hálózatelméletét – fölvezet egy „kritikai hálózati fenomenológiai elmélet” körvonalait. A fejezet fő tézise: „a generalizált szorongás társadalmi komponensei azokban a cselekvéshelyzetekben vannak jelen, ahol a rutin és a reflexió alapú hálózatok, valamint a szeretet, a szolidaritás és a jog alapú hálózatok egyformán – egy diffúz, dekontextualizált félelemérzetet eredményezve – torzulnak. A félelem abban az esetben válik le a rémisztő eseményekről és lesz generalizált szorongássá, ha a rutinokat a merevség, a túlhajszolt rítusok vagy a túlságosan központosított kontroll torzítja; a reflexivitást a hierarchiák, a kölcsönösség vagy a stabilitás hiánya akadályozza; a szeretetet az elszigeteltség, a társadalmi távolság vagy a hedonista instrumentalizálás torzítja; a szolidaritást a kizárólagosság, a széttagoltság vagy a szegregáció korlátozza; a jogokat az instabilitás, a hatékonyság hiánya vagy a szelektivitás torzítja.” (93. old.)

A **harmadik rész** (a hetedik és a nyolcadik fejezet) azokkal az intézményekkel foglalkozik, amelyek a késő modernitásban kialakult „üres” társadalmi szenvedést volnának hivatottak csökkenteni. Ezek körébe egyrészt a szolidaritás mintázatai, másrészt az emancipatórikus hálózati konfigurációk sorolhatók. A *hetedik fejezetben* a szerző arra vállalkozik, hogy – Castel, Beck és Giddens segítségével – rámutasson azoknak a történelmi folyamatoknak a sajátosságaira, amelyeknek köszönhetően a Durkheim által megragadott „organikus szolidaritás” helyébe a „posztorganikus szolidaritás” mintázatai kerültek. Megállapítja, hogy a „vészhelyzet logikájára” támaszkodó humanitárius akciók „hibrid szolidaritási hálózatai” a morális szempontok felfüggesztésének veszélyével fenyegetnek. Arra is rámutat, hogy ezek az akciók folyamatosan az emancipációs és eldologiasító tendenciák között egyensúlyoznak. Az utolsó, *nyolcadik fejezet* azokat az intervenció társadalmi praxisokat igyekszik elméleti hipotézisek formájában fölvezetni, amelyek kiutat jelenthetnek az üres szenvedés által strukturált életvilágokból. Sik szerint komplementer terápiás gyakorlatokkal kell kiegészíteni a pszichoterápiás technikákat és a szociális munka gyakorlatát, s ily módon olyan emancipációs hálózatokat lehet létrehozni, amelyek – a pszichoterápiás interakciókhoz hasonlóan – képesek lehetnek *kvázi-terápiás hatást* (az én kiemelésem: HM) gyakorolni. (Vagyis, jegyezhetjük meg zárójelben, a szerzőnek sincsenek különösebb illúziói az általa javasolt interakciókkal kapcsolatban.) Íme néhány példa e komplementer interakciókra: „A *depresszív* társadalmi környezetet a versengő és kommunikatív integrációs mintázatok bizonytalan, elismeréshiányos, pesszimista, önvádoló, ellenőrizhetetlen és merev formái alkotják. Ha az ilyen értelemben depresszív versengő hálózatok olyan emancipatórikus kötésekhez kapcsolódnak, amelyek a status quo megújításának „forradalmi” eszméin alapulnak, akkor az elviselhetetlen látens hatalmi struktúrák láthatóak lesznek, és leküzdésük elérhető céllá válik. (...) Ha a (...) generalizált *szorongást* valószínűsítő, merev és túlterhelt reflektív hálózatok pragmatikus alapon nyugvó kötésekhez kapcsolódnak, akkor a régóta őrzött sérelmek helyett a közös célokra lehet koncentrálni. Ha az *addikció* cselekvőihálózatai „az információs társadalom „dekonstrukcionista” platformjaihoz kapcsolódnak, akkor a technikai mediátorok automatizált működésének repedései szándékosan tovább mélyíthetők, lehetővé téve a látens alárendeltség elleni fellépést.” (149. old.)

A nagydoktori értekezés gondolatmenetének fenti summázata reményeim szerint meggyőzően támasztja alá a bírálatomat nyitó állítások megalapozottságát. Vitathatatlannak vélem, hogy Sik Domonkos széleskörű, elmélyült és reflektált szociológiaelmélet tudással rendelkezik. Gondosan és pontosan fogalmaz, emellett fölényesen ismeri a szociológia klasszikus és kortárs szerzőit és paradigmáit, valamint az egyes társdiszciplínák szerzőinek műveit. Tudáshorizontjába egyaránt beletartozik Bauman, Beck és Bourdieu, Duby és Durkheim, Foucault és Freud, Giddens és Goffman, Habermas, Hobbes, Honneth és Husserl, Lash, Latour, Le Goff és Levinas, vagy éppenséggel Harrison White és Max Weber – hogy csak a legfontosabbakat említsem. Magas szinten képes a szintézisteremtésre és az általa tárgyalt szerzők és paradigmák kritikai rekonstrukciójára. Enciklopédikus tudása alkalmassá teszi a kreatív szociológiaelméleti gondolkodásra, továbbá figyelemre méltóan eredeti és bátor állítások, következtetések és hipotézisek megfogalmazására.

Természetesen nincs olyan tudományos alkotás, amellyel kapcsolatban ne lehetne kritikai észrevételeket megfogalmazni. Ez a jelen esetben is így van. Mindazonáltal fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a most következő kritikai észrevételekkel nem kívánom megkérdőjelezni korábbi állításaim relevanciáját.

Kezdeném egy első hallásra talán különösnek tűnő személyes benyomással. Miközben mindvégig élvezettel és izgalommal, többszöri ahá-élményeket átélve olvastam az értekezést, a végére érve, furcsa módon, *első körben* mégis egyfajta hiányérzet maradt bennem. Ennek okát abban véltem föllelni, hogy ez a mű túlságosan szabályos, totális és lekerekített, következésképpen hiányzik belőle a szabálytalanság, az esetlegesség, a bizonytalanság és a töredezettség charme-ja. Élményem némileg hasonló volt ahhoz, amit hajdanán Habermas kommunikatív cselekvéselméletének olvastán éltem át. (E tekintetben tehát a szerző nincs rossz társaságban...) Akkor az volt a benyomásom, hogy a nagy német társadalomtudósban ellenállhatatlanul munkálkodik az a libidinális készlettség, hogy mindent szintetizáljon, minden szálát összegezzon, hogy végül minden patak és folyó az ő tudásának feneketlen tengerébe folyjon. Megkockáztatom: Sik Domonkos sem mentes ettől a készletettségtől. (Mindazonáltal, jegyzem meg rögtön halkán és zárójelben, ez egyáltalán nem baj; a totalitás-igényre az alkotó szellemnek szüksége van, hiszen e hit hajtóereje híján nemigen születhetne meg a mű. Az már persze megint más kérdés, hogy mindennek megtapasztalása mit vált ki a totalitás-igényt levetkezett, ill. levetközni szándékozó befogadóból – de ebbe most nem mennék bele...)

A *második körben* ez a hiányérzet kiegészült egy újabb felismeréssel. Azzal nevezetesen – s e tekintetben ismét a habermasi opus magnum villant föl előttem –, hogy az értekezés végig megmarad egy empiriát nélkülöző, metaelméleti szinten, s ezáltal némileg sterillé válik. Ha tetszik, a disszertáció magán viseli az elefántcsonttoronyban született, karosszékszociológiai alkotások jegyeit. (Persze, jogosan vethető fel zárójelben, hogy vajon melyik szociológiaelméleti munka nem ilyen? A válasz: valóban, az egyetemes szociológiaelméleti munkák túlnyomó többsége karosszék-alkotás – mi más is lenne? Ugyanakkor azért van erős kivétel is: Pierre Bourdieu szociológiája, amelyben a filozófiai megalapozott elméleti irányultság antropológiai kikristályosodottságú empirikus érzékenységgel párosul. Ezért is zavar, ha a bourdieu-i mezőfogalom és a habermasi társadalmirendszer-fogalom közös nevezőre kerül. Továbbmenve, és némileg élesebben fogalmazva: mintha a szerző nem a társadalmi valóságot, hanem a szociológiaelmélet valóságkonstrukcióját tartaná szem előtt; mintha a valóságra reflektáló diskurzus diszkurzív dekonstrukciója jelentené a fő kihívást számára. Ezt különösen a harmadik részben éreztem, amikor a szolidaritási hálózatok pozitív utópiái kerülnek az elemzés fókuszába. (Hogy az imént említett problémákat Sik is érzékeli, annak bizonyítéka, hogy a harmadik részben „kvázi-terápiás hatásról” tesz említést, valamint azt is nyomatékosítja, hogy eszmefuttatásai hipotetikus jellegűek, melyek további empirikus alátámasztást igényelnek.)

A doktori értekezés empirikus megalapozottságának kérdéskörénél maradván felmerült bennem egy további kérdés: vajon *pontosan* mi is a mű tárgya? A címben négy témakijelölő kulcsszó található: az (üres) „szenvedés”, a „depresszió”, a „szorongás” és az „addikció”. Ugyanakkor fontos fejtegetéseket olvashatunk például arról, hogy a *félelem* hogyan válik generalizált szorongássá, vagy hogy a *fájdalom*

és a hatalom viszonylatrendszere hogyan hat a (késő modernkori) szubjektumra – ám sem a „félelem”, sem a „fájdalom” nem található a címadó kulcscategóriák között. Vajon mi lehet ennek az oka? Elképzelhető, hogy saját ismereteim korlátai magyarázzák, de számomra nem egyértelmű, miért éppen ezeket a kulcsszavakat emelte a címbe a disszerens. Azt is furcsállom, hogy miközben az értekezés fő célja a pszichopatológiákkal kapcsolatos tudás összekapcsolása a társadalmi integrációs formákat tárgyaló elméletekkel, a pszichopatológia kifejezést bevezető Karl Jaspers neve egyszer sem fordul elő az értekezésben. Miképpen nem kerül szóba a pszichózis, a skizofrénia, a narcisztikus és borderline személyiség (satöbbi, satöbbi) fogalma sem. Vajon mennyiben módosulna a gondolatmenet, ha a pszichopatológiai kórképek tágabb köre is bekerülne az érdeklődés fókuszába? Vajon nem (lett) volna lehetséges egy olyan perspektívát találni, amelyből jobban (át)láthatók a történeti genealógiájában megragadott, komplexitásában felfogott pszichopatológiai diagnosztikai kontextussal, illetve a társadalmi rendszer strukturális átalakulásának összefüggéseivel foglalkozó diskurzusok? És vajon mi az oka annak, hogy a társadalmi trauma jelenségkörét, noha többször is előkerül, nem tárgyalja részletesebben a dolgozat, holott ez a téma – amellyel kapcsolatban ma már könyvtárnyi releváns szakirodalom áll rendelkezésünkre – véleményem szerint nagyon jól illeszkedhetne az értekezés kontextusába.

Azt sem hagyhatom szó nélkül, hogy a depresszió jelenségkörének tárgyalását – különösen az értekezés első fejezetében – hiányosnak és olykor kevésbé meggyőzőnek érzem. Véleményem szerint ebben a fejezetben olykor leegyszerűsítő megfogalmazások is találhatóak. Talán nem véletlen, hogy a szerző maga is úgy érzi, hogy mentegeződnie kell; valószínűleg ezzel magyarázható, hogy „a késő középkori életvilág 'ideáltipikus' rekonstrukciójára” tett kísérletként határozza meg e fejezet tárgyát. Csakhogy, mint tudjuk, a weberi ideáltípusok azt a célt szolgálják, hogy a valóságban létező körülményeket hozzájuk mérjük. A jelen esetben viszont azon a néhány oldalon csak a tiszta típus fölvázolása történik meg, a hozzá viszonyított valóság bemutatása elmarad. Vagyis egyrészt azt szeretném jelezni, hogy a középkori (élet)világ nagyságrendekkel komplexebb, mint az értekezésben felvázolt steril, határeseti életvilágkonstrukció. E megjegyzésemet alátámasztandó, felhívom a figyelmet a disszerens által is többször és teljes joggal idézett, medievalista George Duby-nek a francia és angol udvari körökben mozgó Guillaume le marechal – avagy William Marshall – lovag életéről írott monográfiájára, mely a történeti antropológiai szakirodalom egyik igazi gyöngyszeme, ami ékesen bizonyítja, hogy a középkor mindennapi életvilága nem érthető meg a laikus – tehát a nem klerikus – szférák figyelembe vétele nélkül. Mellékesen a „Gyalog galopp” című kultfilm alkotói e lovagról mintázták a főhős figuráját.) Másrészt sajnálatosnak tartom, hogy a történeti elemzés eme „ideáltipikus” szintjén szükségképpen becsúsznak az alábbiakhoz hasonló, kellőképpen nem kibontott és alátámasztott megfogalmazások:

„Annak ellenére, hogy a depresszió koherens mintázata valószínűtlen maradt, az arra *emlékeztető* hangulatok a középkorban sem voltak *teljesen* ismeretlenek. A „melankólia” és az „acedia” kifejezések a kétségbeesés különböző formáira utalnak, amelyek a modernkori depresszióval *rokoníthatók*.” (25. oldal) (Az én kiemeléseim: HM)

„Emlékeztetnek, nem teljesen ismeretlenek, rokoníthatók” – írja a disszerens. Valóban, egyes „mintázatok” egymással *rokoníthatók*, akárcsak, mondjuk a kukac és az oroslán (na jó: a macska és az oroslán), hiszen mindkettő élőlény, mi több, állat. Ám félretéve az olcsó poénkodást, kétségkívül izgalmas feladat volna kimutatni az acidea (vagyis a hetedik főbűn, aminek jelentése: henyesség / lustaság / jóra való restség) és a depresszió közötti történeti kapcsolatot. Csakhogy ez sokkal alaposabb elemző munkát kívánna. Azt nevezetesen, hogy a szerző – ha tetszik, a weberi ideáltípusok segítségével – feltárja és rekonstruálja ama empirikus körülmények genealógiáját, amelyekre az értekezésében csak summásan utal.

Remélem, Sik Domonkos megbocsátja nekem egyes kritikai megjegyzéseim retorikai túlzásait. A lényeg, hogy összességében kiváló munkának tartom a disszertációt. Ezért is bíztatnám arra a szerzőt, hogy folytassa a téma elmélyült vizsgálatát, és válasszon egy empirikusan jól behatárolható, történetileg rekonstruálható, szűkebb kutatási szegmenst! Annak örülnék a legjobban, ha kedvet

kapna egy adott társadalmi trauma (pl. a posztholokauszt trauma?!) fenomenológiai megalapozottságú történet-szociológiai elemzésére, melynek kapcsán egyaránt figyelembe vehetné az egyes generációk traumatikus tapasztalatát, a rájuk irányuló medikalizált / medikalizáló diskurzus alakulását, valamint a bő félévszázados társadalomtörténeti változások strukturáló hatását. Arról nem is beszélve, hogy ez esetben össze lehetne hasonlítani különböző társadalmi közegek (Európa, USA, Izrael, Latin-Amerika?) biomedikális és strukturális történeti tapasztalatait is. Persze ez csak egy kósza ötlet, de hogy mindez eszembe jutott az olvasottak kapcsán, az elsősorban a szerző érdeme.

Befejezésül szeretném egyértelműen deklarálni: Sik Domonkos nagydoktori értekezését kiválónak tartom. Védésre bocsátását javaslom, és támogatom, hogy számára a bizottság ítélje meg a summa cum laude-fokozatot!

Palermo, 2023. október 12.

Hadas Miklós, DSc